

**Steffen Fährding,
Culture Critic
oder Caretaker?
Religionswissenschaft
und ihre Funktion
für die Gesellschaft.
Eine Auseinandersetzung
mit Russell T. McCutcheon,
Marburg: Diagonal Verlag 2006,
135 s.
ISBN 3-927165-97-2.**

Soudobá religionistika si musí najít místo v aktuálních společenských diskurzech, a to nejen jako akademická disciplína v systému věd, ale jako suma výpovědí s politickou, sociální a vědecko-teoretickou relevancí pro sebepochopení moderních (západních) společností. Co se od religionistiky očekává, čeho je ona sama schopna, kde jsou její meze, v čem dokáže napomoci, to jsou otázky, před kterými se ocitá jako disciplína zkoumající jednu z nejcitlivějších sfér mezilidských vztahů, lidskou religiozitu. V neklidné době dezintegrovaných a dále dezintegrujících náboženství, v epoše žurnalistických hesel o střetu civilizací a novém návratu náboženství, ale rovněž v éře velmi vážných a nepominutelných problémů spojených s migrací obyvatelstva, vytvářením jinokulturních a jinonáboženských enkláv přinášejících vlastní obyčeje a hodnoty, které posilují konfrontační potenciál skrytý v nerozluštěných hádankách mezikulturního soužití, by religionistika měla být schopna říci vážné slovo.

Moc se jí do toho nechce. Kromě víceméně propagandistických studií na téma interkulturality, vzájemného porozumění, bratrské tolerance a v podstatě neexistujícího mezináboženského dialogu, které vznikají spíše v teologickém prostředí, než aby vyplývaly jako zřejmé výsledky z vědecky prováděných výzkumů, se od současné religionistiky k reálné náboženské situaci příliš nedozvíme. Naopak probouzí spíš podezře-

ní, zda vůbec dokáže vnímat překotné změny v rozložení náboženských sil, přesně diferencovat ve vzájemných reakcích jednotlivých náboženství na kulturní prostředí, na zákonodárství zemí, v nichž se různá náboženství nově šíří, na sebe navzájem při kontaktech v podmínkách každodenního života a zda z takové celkové chemie náboženského srážení, shlukování, čiření, odlišování, ovlivňování, prolínání, změn, srovnávání, hodnocení a odsuzování umí vyvozovat platné závěry ohledně stávajícího stavu, o predikcích nemluvě. Střípky, které se občas zalesknou, ještě žádnou teoretickou a metodologickou základnu pro vědecké uchopení dnešní náboženské situace alespoň v západní hemisféře neposkytují. A zde je samozřejmě na místě otázka, čím je to dáno, jinak řečeno, co brzdí religionistiku v její analytické, diagnostické a explikativní práci?

Kanadský religionista Russell T. McCutcheon, jedna z předních postav soudobé teoretické a metodologické diskuse v religionistice, si tuto otázku klade. A nejen ji, ale celý komplex dalších, které, jak soudí on a jak může lehce usoudit každý, kdo se tímto tématem začne blíže zabývat, vyrůstají všechny ze společného kořene: ze zanedbaných, po desetiletí nerozvíjených, roztržštěných a prostou badatelskou libovůlí slepovaných teoretických základů religionistiky. McCutcheon není sám, kdo zjišťuje, že religionistika stojí na rozvalinách; ale je jeden z mála, kteří se pokoušejí nově koncipovat metodologickou kostru, jež by mohla podpírat a zpevnit religionistický diskurs. Jeho koncepce je poměrně radikální, a tomu odpovídá, že i poměrně hojně diskutovaná; lépe řečeno, mluví se o ní v některých religionistických kruzích a v některých státech, mezi něž ale Česko dosud nepatří. McCutcheon čeká na důkladnou diskusi a jak se zdá, zvláště mezi mladšími kolegy dochází sluchu. Ti zkušenější se bohužel stále raději řídí tím, že když věda, tak dohromady s vírou (to aby se věda neviklala v základech), a když už otevřít polemiku o nějakém religionistovi, tak nejlépe o Eliadovi; to posunuje českou religionistiku mlhovými kroky vpřed.

Německý začínající religionista S. Fühding nečekal na ničí posvěcení a napsal nepříliš rozsáhlou, ale informativní a podnětnou studii, v níž interpretuje McCutcheonovu teorii religionistiky a současně s ní za pomoci čtyř dalších religionistických autorit polemizuje. Pro interpretaci si vybral nejohrožavější bod nejen McCutcheonova pohledu na věc, ale obecně jakési pomyslné těžiště dnešních teoreticko-metodologických sporů v religionistice: otázku, zda, jak a za jakých podmínek může být religionistika společensky relevantní vědou. Jinými slovy, ptá se, zda má religionistika společenské funkce a pokud ano, jak je může plnit. Na McCutcheonovo vykreslení religionistiky a jejího postavení ve společnosti navazuje již zmíněná čtyřnásobná ilustrace problému úlohy religionistiky v sociálních kontextech, jak je popsali Kurt Rudolph, Wilfred Cantwell Smith, Peter Antes a Edith Franke, současná vedoucí ústavu religionistiky a ředitelka Religionskundliche Sammlung v Marburku.

Fühding se domnívá, že v McCutcheonově podání neumí religionistika dostát své společenské funkci. Tak, jak tuto vědu definovali a rozvíjeli religionisté v minulosti až do její dnešní podoby, se v ní sice vytvořilo bezpočtu nejrůznějších koncepcí náboženství a náboženskosti, ale s nimi také jeden zásadní deficit. Religionistika nikdy nevypracovala takové teoreticko-metodologické základy, aby o ně opřena mohla plně uplatnit svůj veřejný a kritický potenciál. Výsledkem je to, že religionistika už před desetiletími oněměla.

Jak ale tvrdí McCutcheon, svou němotu si zavinila sama, tudíž ji nelze považovat za nic osudového a definitivního, ale za stav, který může být překonán. Řečeno jednoduše, religionistika se sama vmanévrovala do jisté historické teoreticko-vědní situace, z níž však vedou cesty ven: nyní jde pouze (a toto pouze je v hodně velkých uvozovkách) o to, takové cesty vyhledat, promyslet jejich trasy a upravit je natolik, aby byly ne-li pohodlné, tedy alespoň schůdné. K tomu je pak nutná změna teoretických základů religionistiky, jež by podle McCutcheon měla směřovat k tomu, aby se z této disciplíny stala obecněji pojatá kulturní kritika (*cultu-*

re critic). Dokud se jí nestane, bude setrvávat ve své dosavadní druhé roli, založené na ochránářském vztahu (*caretaker*) k předmětu výzkumu, k jeho výsledkům a konečně i k sobě samé. *Culture critic a caretaker* tvoří nejen dva póly, na něž se vážou odlišné role a funkce religionistiky, ale zároveň představují dvě rozdílné koncepce této disciplíny.

Fühding zkoumá obě tyto koncepce pod zorným úhlem čtyř otázek, které vznáší vůči McCutcheonově výkladu. Ústřední je odpověď na problém, jak chápe McCutcheon religionistiku, a s tím se nezbytně pojí druhá otázka, která či jaká metodologie by měla sloužit religionistice za východisko jejich poznávacích procesů. Jistou daní evropskému religionistickému tradicionalismu je Fühdingův třetí problém, a to definice náboženství, již McCutcheon používá. Celá úvaha pak vrcholí zamyšlením nad tím, jaké jsou podle kanadského religionisty úkoly religionistiky. Fühding usuzuje na základě ranějšího McCutcheonova sklonu k naturalistickým interpretacím vzniku a vývoje náboženství, který se projevil v jeho polemice s koncepcemi náboženství jako veličiny *sui generis* hned v jeho první významnější vědecké práci (*Manufacturing Religion: The Discourse on Sui Generis Religion and the Politics of Nostalgia*, New York: Oxford University Press 1997), že náleží k antiesencialistickým teoretikům náboženství. To by samo o sobě nebylo nijak pozoruhodné, ale podle Fühdinga je toto religionistické zakotvení zároveň zdrojem pro pochopení a výklad McCutcheonova pojmání religionistiky.

Fühding zde uplatňuje deduktivní postup, který bývá zpravidla spolehlivější než pouhé analytické odlišení některých souvislostí. Jestliže totiž konstatujeme určitou společenskou a politickou neuspokojivou situaci v religionistice, musíme ji chápat jako implikaci určité role a funkce této vědy, kterou jí přířklí konkrétní religionisté, a to ti, pro něž je taková role a funkce opět implikací jejich chápání religionistiky – jenže ani to nevzniklo ve vzduchoprázdnu, ale jako implikace určité tradice formování religionistiky, na prvním místě jejího metodologického formování. Pokud zařadí Fühding

McCutcheona k antiesencialistům, musí ho postavit také na stranu těch, kteří odmítají izolacionalistickou a ochránářskou koncepci religionistiky jako privátně badatelského, soukromého výkladu náboženství, v němž je dovoleno vše, co není vědecky jednoznačně vyvráceno. Proto je nucen vysvětlit religionistiku jako implikaci jiného vědeckého postoje (a to právě postoje *culture critic*), jenž následně implikuje rovněž vymezení osoby religionisty jako veřejně zodpovědného intelektuála; ten je povinen rozvíjet a nikoli omezovat kritický potenciál religionistiky, tím jí dodávat její společenskou relevanci, a tím naplňovat společenské a politické implikace religionistiky jako kritické vědy. To vše za pouhého jednoho jediného předpokladu: musíme mít k dispozici teoretickou a metodologickou základnu, na níž bude religionistika stát – a takovou základnu se řeči o interdisciplinaritě nikdy nestanou.

McCutcheonovi vychází stejně jako dalším teoretikům religionistiky z celé této úvahy vcelku prostá rovnice o jedné neznámé: tou neznámou je ale tvrdý oříšek takové teorie a metodologie religionistiky, která bude odpovídat vědecko-teoretickým kritériím. Všechny další požadavky jsou vcelku zřejmé a těžko zpochybnitelné, zejména nárok na to, aby se předmětem výzkumu stala sama religionistika (a jak dodává McCutcheon, také religionisté se svými způsoby přizpůsobování se novým metodologickým požadavkům), aby religionisté prozkoumali práce religionistů nikoli až z hlediska pravdivosti nebo nepravdivosti formulovaných závěrů, ale především z hlediska formulování a zdůvodnění jimi používané metodologie, hypotéz a pojmů, a konečně aby je zařadili do celkové souvislosti koncipování religionistiky a prozkoumali ji jako „nauku“ (starším výrazem bychom asi řekli „vědosloví“), která se vyučuje a traduje v prostředí religionistických akademických pracovišť.

Vlastním předmětem McCutcheonových výzkumů tak je religionistika (podobně jako u jeho učitele D. Wiebeho), nadto ale věnuje zvláštní pozornost religionistům a společnostem, které religionisté vytvářejí při svých speciálních výkumech. Dokazuje

tak, že religionista nemusí být nutně alespoň „částí úvazku“ historikem náboženství a odborníkem na některé z nich, ale může tematizovat samotnou religionistiku, a přitom objevovat světy, které zůstávají specialistům na historická náboženství utajeny, ačkoli je sami vytvářejí.

Pokud jde o pojetí religionistiky, rozlišuje McCutcheon podle S. Fühdinga mezi dvěma zásadními tradicemi, esencialistickou a funkcionalistickou. Esencialismus spojuje s přítomností teologie a teologické tradice v religionistice; začíná dle něj již se Schleiermacherem a prolíná až do současnosti všemi popisy náboženství a náboženství, které se zaštiťují osobním přesvědčením věřících, privátní náboženskou zkušeností a nekvantifikovatelností náboženského prožitku, který nelze podrobovat vědeckým objektivizujícím analýzám. Stoupence této koncepce nalezneme v celých dosavadních dějinách religionistiky, jež v tomto pojetí vrcholí v osobě M. Eliada. McCutcheon označuje tuto vývojovou linii tematizace náboženství jako *religious study of religion*.

Naproti tomu funkcionalismus sahá svými kořeny až k filosofii náboženství britského empirismu, především k D. Humovi. Náboženství nejsou v této optice vysvětlována z autoevidentního pocitu nebo psychického podnětu analogického druhu, naopak sama tvrzení o náboženství jako veličině *sui generis* se stávají předmětem výzkumu. Tím se do centra funkcionalistického chápání náboženství dostávají antropologické zřetele: pozornost je věnována zejména výzkumu lidských představ o víře, sdělením s věroučným nebo intuitivním náboženským obsahem, náboženským institucím a samozřejmě náboženskému chování a jednání lidí. Tuto druhou linii v koncipování výzkumů náboženství označuje McCutcheon jako *academic study of religions*, a kromě toho, že se k ní sám řadí, ji spojuje (jako protiváhu vůči teologii v esencialistické religionistice) se sociálními a kulturními vědami.

Věda, za kterou má být považována také religionistika, je podle McCutcheona určitým typem kognitivních a společenských aktivit. Uvnitř tohoto typu (v evropské tradici bychom mluvili patrně spíš o racionali-

tě) jsou vytvářeny modely „věcí“, tzn. vytvářejí se předměty poznání, jež je možné právě na základě jejich ideality stavět do různého světla a odhalovat tím jejich dosud nenahlížené nebo netušené stránky. Jejich popis označuje McCutcheon výrazem *re-descriptions*, který přejal od Jonathana Z. Smitha. Výmětí konkrétního předmětu religionistického poznání z celku reality, jeho religionistické zpracování a systematizace má mít čtyři kroky: popis, komparaci, re-deskripci a závěrečnou, prostřednictvím re-deskripce dosahovanou optimalizací poznání. Vlastním základem této metody je dvojí pojetí popisu: v prvním smyslu je poznávaný předmět popisován kontextuálně, tzn. v sociálním, historickém a kulturním kontextu svého výskytu (na to navazuje určení lokálního významu). V druhém smyslu je předmět poznání popisován sebereflexivně, tzn. v souvztáznosti k celkově zkoumanému problému a v kontextu autoreference. Poté, jak se domnívá McCutcheon, postačuje oba způsoby deskripce navzájem srovnat, abychom s využitím redeskriptivního uchopení poznávaného předmětu mohli určit vědecké kategorie (myšleny jsou pojmy observačních vět), jež vytvářejí předmět a cíl zkoumání ve vlastním smyslu. Není asi třeba dodávat, že slouží-li redeskripce k vymezování pojmů religionistického jazyka, slouží zároveň ke korekturám toho, co McCutcheon nazývá kategorie; proces zpřesňování jazyka vědy může probíhat i touto víceméně pokusnou cestou.

Jádro metodologie religionistiky, kterou McCutcheon navrhuje, je značně jednoduché, a také S. Fährding ve své interpretaci vyjadřuje svou nejistotu ohledně její spolehlivosti. Při vnějším pohledu je zřejmé, že tato varianta religionistické metodologie závisí na koncepci sebereflexe při tvorbě religionistických kategorií. Asi nejočividnější je tato závislost po McCutcheonově rozlišení na emické a etické kategorie; emické, čili v každodenním jazyce užívané výrazy (*folk categories*), jsou jakoby doma uvnitř daného jazyka a nesou významy srozumitelné jeho uživatelům a pro ně důležité. Etické kategorie jsou termíny vědy (vědecké kategorie), jejichž prostřednictvím může religionistika vyjadřovat obsahy a význam

fonemické reprezentace například konkrétního světa náboženských představ. Etické kategorie jsou nositelkami vědeckých očekávání při popisu přirozeného pozorovatelného náboženského světa lidí, a tudíž se nemusejí nijak krytí s emickými kategoriemi. Aby však religionista věděl, že mluví skutečně o pozorovaném náboženství a nevytváří pouze nějakou svou fantazii (jak je to typické pro esencialistickou religionistiku), musí být schopen převést emické kategorie na kategorie etické (vědecké). To je možné pouze prostřednictvím sebereflexe, čili re-deskripce, pro niž ale musí religionista znovu vytvořit celkový rámec, v něm uplatnitelný model a stanovit pravidla, podle kterých je možné kontrolovaně transformovat fonemické reprezentace do objektivizovatelného jazyka vědy. Problém se tak víceméně přesouvá od vysvětlení a definování jednotlivých kroků religionistického poznání (vymezení a definování předmětu, jeho vytvoření v názoru, popis, klasifikace, komparace, vysvětlení, rozumění) k definování *re-descriptions*, která v sobě všechny tyto dílčí kroky metodologicky sdružuje a vytváří z nich jednotu.

Steffen Fährding napsal pěknou, jasně zaměřenou práci se snahou především vysvětlit McCutcheonovu metodologii. Vlastní kritické poznámky k ní omezuje na minimum, byť je mnohdy zřejmé, že si uvědomuje některé její meze. Polemiku vyhrazuje až v závěru své knihy lidem, kteří podle jeho soudu mohou vystupovat jako autority (Rudolph, Smith, Antes, Franke). Jako úvod do jedné z dnes nejdiskutovanějších teorií religionistiky je však jeho knížka jistě vhodná.

BRETISLAV HORYNA